

N. A. CHETRARU, *Pamjatniki epoh paleolita i mezolita*, Editura Știința, Chișinău, 1973, 175 p. și 58 fig. (în limba rusă), apărută în colecția Arheologičeskaja Moldavskoi S.S.R., I.

Volumul lui N. A. Chetraru, privind paleoliticul și mezoliticul din R.S.S. Moldovenească, reprezintă prima lucrare din seria celor opt programate în colecția „Harta arheologică a R.S.S.M.”.

Lucrarea este deosebit de utilă, autorul prezentând pentru prima oară, strîns laolaltă, toate materialele provenite din stațiunile paleolitice cercetate pînă în prezent prin săpături sistematice și cercetări de suprafață pe teritoriul R.S.S. Moldovenești. După o scurtă introducere, în care face și istoricul cercetărilor, autorul a împărțit tema cercetată în patru capitole după cum urmează: I Paleoliticul inferior; II Paleoliticul mijlociu; III Paleoliticul superior; IV Mezoliticul, însoțite de cîte o hartă pe care sînt amplasate toate descoperirile din perioada respectivă și mai multe planșe cu desene a celor mai importante piese de piatră cioplită și os.

În tratarea problemelor paleoliticului din regiunea studiată autorul pleacă de la punctul de vedere formulat de specialiști din diverse domenii potrivit căruia R.S.S. Moldovenească a intrat în marea zonă geografică unde omul a putut trăi din cele mai vechi timpuri. Acest punct de vedere se sprijină pe concluzia că ghețarii, care adesea au ocupat partea de nord a continentului nostru în perioada cuaternară nu au ajuns să acopere aceste zone, mișcarea lor oprindu-se undeva în preajma latitudinii 50°. Influența exercitată de vecinătatea ghețarilor s-a manifestat prin oscilațiile climatei, care, în funcție de înaintarea sau retragerea lor, devenea mai aridă sau mai blîndă, zona în întregul ei purtînd amprenta climatului temperat, periglaciatic, optim pentru dezvoltarea vieții și activității omului. Descoperirea a numeroase stațiuni paleolitice de diverse vîrste vine să confirme acest punct de vedere, iar lucrarea lui N. A. Chetraru are meritul de a pune la îndemîna specialiștilor un material bogat și interesant, strîns de-a lungul unei perioade de aproape o jumătate de secol.

Cele mai vechi cercetări paleolitice din R.S.S. Moldovenească sînt legate de numele cunoscutului geolog și paleolitician N. N. Moroșan, care, în 1925, a descoperit așezarea „În ponoare” de la Cuconești Vechi (raionul Edineț). Acestea i-au urmat numeroase altele,

rod al muncii aceluiași cercetător după cum și stațiunile descoperite de I. G. Botez și C. Ambrojevici. Începînd cu anul 1946, cercetarea paleoliticului din R.S.S. Moldovenească a fost realuată succesiv sau paralel de cercetători din diverse centre, între care amintim pe: G. P. Sergheev, A. P. Cerniș, S. N. Bibikov, P. I. Boriskovski, V. I. Markevici, N. A. Chetraru, N. A. Anisiutkin, L. L. Polevoi și G. V. Grigorieva, iar cea a problemelor de geologie a fost făcută de I. K. Ivanova, N. N. Verina și M. G. Kipiani. Prezentarea obiectivelor arheologice este făcută în mod crono-logic: paleolitic inferior, mijlociu, superior și mezolitic, iar din punct de vedere teritorial descrierea se face de la nord la sud, urmărindu-se firul principalelor râuri — Prut, Nistru și Răut — în preajma cărora sînt concentrate cele mai multe descoperiri. În cercetarea sa autorul a distins trei tipuri de obiective paleolitice și mezolitice: așezări deschise, de peșteră, descoperiri de suprafață. Atenție deosebită se dă stațiunilor cercetate prin săpături sistematice cu date asupra stratigrafiei, stratului (sau stratelor) de cultură, materialelor descoperite și datărilor. În privința ultimei probleme se subliniază că pînă în prezent nu s-au făcut analize C 14 pentru nici una din stațiunile paleolitice și mezolitice din R.S.S. Moldovenească, fapt ce face dificilă aprecierea justei încadrări.

I. *Paleoliticul inferior*. Majoritatea dovezilor de activitate omenească pe teritoriul R.S.S. Moldovenești o constituie piesele de aspect arhaic de piatră cioplită descoperite în puncte izolate, la suprafață, situate pe locuri și terase înalte, formate în diverse perioade ale pleistocenului inferior și mijlociu. Sînt însă și obiective descoperite în săpături și între acestea, ca cea mai veche dovadă de locuire, este socotită cea din stratul IV din peștera Duruitoarea Veche situată în calcarele de deasupra celei de a IV-a terase a Prutului. Materialele descoperite sînt puțin tipice, între acestea autorul citează așchii de tip clac-tonian, puține racloare, străpungătoare, piese cu scobituri laterale și denticulate, nuclee globulare și discoidale, vîrfuri taiașiene. Din galete mărunte de cremene și gresie s-au cioplit unelte de tip „chopping” și „chopper”. Fauna descoperită în acest strat aparține speciilor: bizon și cal, urs, leu și hienă de peșteră.

În întregul lui, complexul din stratul IV de la Duruitoarea Veche este socotit taiasian, alături de stațiunea Mersina (complexul timpuriu) și stratul inferior din peștera Vihvatînți, unde s-au descoperit materiale asemănătoare.

Piesele ce caracterizează industria taiasiană ceva mai dezvoltată și cu elemente ce dovedesc formarea tehnicii levaloasiene s-au descoperit în stratul III, din peștera Duruitoarea Veche, care suprapune stratul IV (numerotarea se face de sus în jos).

În stratul III și fauna este mai bogată; alături de speciile citate în stratul IV s-au mai identificat: ren (3 specii) urs brun, lup și altele. Întrucâtva asemănătoare, dar poate ceva mai târzie, este citată stațiunea Bobulești V. În stratul III de la Duruitoarea Veche s-au descoperit și două virfuri foliacee bifaciale întregi și un fragment, acestea fiind cele mai vechi piese de acest gen descoperite până în prezent pe teritoriul R.S.S. Moldovenești. Pentru încadrarea culturală a materialelor în discuție autorul se sprijină pe tipologia pieselor descoperite, pe indexul de mărime al așchilor care, în stratul IV de la Duruitoarea Veche, este de 37,5, și în stratul III, de 31,7. Autorul conchide că indicele de 37,5 este cel mai mare pentru stațiunile din paleoliticul inferior din R.S.S. Moldovenească. În schimb, deși descrierea straturilor este dată după geologul M. N. Grișenco, nu se face nici un comentariu cu privire la vîrsta geologică a acestora și la condițiile lor de formare, ceea ce ar fi fost deosebit de util.

Capitolul este însoțit de prezentarea pe scurt a 20 puncte (repertoriu), descoperiri în care este dat istoricul cercetării fiecărui punct, descrierea obiectelor găsite, literatura și locul unde se păstrează materialele.

II. *Paleoliticul mijlociu.* În prezent, pe teritoriul R.S.S. Moldovenești se cunosc 30 puncte musteriene între care numai 2 sînt cercetate prin săpături sistematice — peșterile Buzdugani I și Butești. Săpăturile de la Buzdugani sînt înecă reduse ca suprafață, dar în urma acestora s-au putut stabili stratigrafia peșterii și existența a șapte nivele de locuire musteriană, care conțin piese litice denticulate și cu scobituri laterale pronunțate, virfuri musteriene, racloare, virfuri taiasiene și altele. Materialele din această peșteră sînt interpretate ca aparținînd faciesului musterian denticulat de tradiția taiasiană. La Butești, în schimb, săpăturile au scos la iveală materiale ce caracterizează varianta musterianului tipic cu o pronunțată tehnică de prelucrare levaloasiiană. Multe din uneltele descoperite sînt cioplite pe așchii și lame levaloasiene desprinse din nuclee special pregătite de formă discoidală și prismatică.

Deși puțin numeroase, prin cercetări de suprafață s-au descoperit piese care-l îndrept-

țălesc pe autor să considere că pe teritoriul R.S.S. Moldovenești este reprezentat și faciesul musterianului de tradiție acheuleană. Caracterizarea din punct de vedere tipologic a materialelor și împărțirea în faciesuri a musterianului din această regiune este făcută după metoda tipologică-statistică a lui F. Bordes.

Și acest capitol este însoțit de un reperoriu, care cuprinde situația la zi a descoperirilor în cele 30 de puncte musteriene identificate până în prezent.

III. *Paleoliticul superior.* Perioada paleoliticului superior este cea mai bine reprezentată. Sînt cunoscute până în prezent mai mult de 200 puncte de descoperiri. În tratarea problemelor acestei perioade autorul adoptă punctul de vedere potrivit căruia culturile paleoliticului superior sînt rezultatul unui proces complicat și îndelungat de dezvoltare, avînd la bază elementele de cultură musteriană.

În formarea și evoluția culturii acestei perioade autorul distinge trei etape. Prima etapă cuprinde stațiuni cu inventar mai arhaic, care conțin piese specifice paleoliticului mijlociu — virfuri, racloare, nuclee discoidale, așchii retușate și altele — alături de nuclee prismatice, bifaciale, gratoare de diverse forme, burine, unelte cu scobituri laterale și denticulate, proprii paleoliticului superior. Astfel de stațiuni sînt puțin numeroase, dar, între acestea, cele mai semnificative sînt cele de la Bobulești VI și Brînzei I (stratul III). Autorul le atribuie culturii szeletiene, dar puținătatea stațiunilor de acest gen ne determină să avem rezerve față de o asemenea încadrare. Argumentul adus de autor în favoarea caracterului szeletian al stratului III de la Brînzei constă în prezența în aceeași depunere a „uneltelei de piatră musterienne și aurignaciene alături de forme cioplite bifacial, specifice culturii szeletiene. Această cultură a existat în Europa centrală în W I — W II și în W II și marchează sfîrșitul paleoliticului mijlociu și începutul paleoliticului superior” (p. 73).

După noi, în primul rînd, diversele forme de unelte cioplite bifacial sînt proprii musterianului de tradiție acheuleană și taiasiană, variante identificate și pe teritoriul R.S. Moldovenești, în al doilea rînd, szeletianul reprezintă o cultură a paleoliticului superior bine individualizată în centrul Europei, care se dezvoltă paralel cu aurignacianul și nu marchează doar începutul paleoliticului superior¹.

Stațiuni cu inventar amestecat (musterian și aurignacian) s-au descoperit și pe teritoriul

¹ L. Vertes, *SlovArch*, 4, 1956, 2, p. 318—340.

României și, pentru început, ele au fost atribuite szeletianului². Pe parcurs însă, odată cu lărgirea cercetării paleoliticului, s-a constatat că asemenea stațiuni rămân puțin numeroase, că formele bifaciale reprezintă doar persistența formelor vechi în complexele paleoliticului superior (ceva mai numeroase în aurignacianul de pe Prut, în special, și izolat în gravetian)³. Sunt însă mai bine de zece ani de când cercetătorii români au renunțat la atribuirea unor astfel de complexe szeletianului⁴, demonstrând totodată inexistența acestei culturi în paleoliticul superior de pe teritoriul României, aceasta având o arie de răspândire limitată⁵. Puținele stațiuni cu inventar amestecat reprezintă faza de tranziție de la o etapă la alta.

Cea de-a doua etapă a paleoliticului superior de pe teritoriul R.S.S. Moldovenești este marcată de stațiuni aurignaciene, unele descoperite pe Răut, altele în preajma localității Soroca (grupa Soroca, studiată de G. V. Grigorieva). În stațiunile din această etapă elementele specifice utilajului litic din paleoliticul superior devin predominante, iar formele arhaice, musteriene, scad, în timp ce vrful bifaciale apar izolat și sunt mai îngrijit lucrate.

Celei de-a treia faze de dezvoltare a culturii paleoliticului superior îi sunt atribuite stațiunile mai târzii, în care continuă să dăinuie principalele tipuri de unelte proprii aurignacianului dar în care apar vrfuluri de os, străpungătoare și piese mărunte retușate abrupt, unelte combinate, care din punct de vedere stratigrafic se situează deasupra celor aurignaciene. În atribuirea unor astfel de locuri, autorul folosește termenul emis de P. P. Efimenko și preluat de A. P. Cerniș pentru paleoliticul superior târziu de pe Nistru și anume acela de „vremea magdaleniană” (p. 65). Se știe de altfel că magdalenianul propriu-zis, în evoluția și răspândirea lui, abia a atins părțile vestice ale Europei centrale. Cultura postaurignaciană, mai larg răspândită în centrul și răsăritul continentului nostru, este cea cunoscută sub denumirea de gravetian oriental cu faciesuri zonale bine conturate pentru unele teritorii restrânse, unde cercetarea s-a făcut mai în detaliu ca de pildă

pavlovianul lui B. Klima⁶ și chiar dacă în cadrul acestei culturi s-au distins și se vor mai distinge încă multe variante locale, gravetianul rămâne cultura care în linii generale a ocupat cea de-a doua parte a paleoliticului superior din centrul și estul Europei, dăinuind sub diverse aspecte până la sfârșitul Würm-ului. Așa stând lucrurile sunt greu de înțeles reținerile multor cercetători sovietici de a folosi acest termen, inclusiv tăcerea autorului lucrării prezentate asupra acestei probleme. E drept că în legătură cu gravetianul oriental sunt încă multe lucruri de clarificat începând cu problema originii, dar prin conținut și timp, când vorbim de gravetian, orice cercetător al paleoliticului știe că e vorba de stațiuni care s-au descoperit în depunerile W II și W III inclusiv, iar din punct de vedere al cronologiei absolute, situate între circa 28 000 (Nemșova — Cehoslovacia)⁷ și 15—16 000 la Lespezi (România)⁸ și Arca (Ungaria). Nu același lucru este atunci când se atribuie stațiunile „vremii magdaleniene”, magdalenianul ocupând o perioadă relativ scurtă de timp la sfârșitul paleoliticului superior, ceea ce nu se poate spune despre toate stațiunile atribuite acestei „vremi”.

Între stațiunile din această etapă sunt de amintit: stratul 2 din peștera Duruitoarea Veche, așezarea Rașcani VII, Ciutulești I, Costești I, Atachi II și altele. Materialele litice descoperite constau din lame de diverse mărimi în care predomină cele subțiri și înguste, unele simple, neretușate, altele retușate (terminate printr-o trunchiere oblică cu sau fără burin de colț sau burin median), gratoare pe așchii scurte simple sau duble de multe ori cu laturile retușate, străpungătoare, piese cu retuș abrupte pe lame mărunte. Fauna care însoțește unele din complexele citate cuprinde: ren (în cantități mai mari la Rașcani VII), cal, bizon, ren și cerb la Atachi II, cal, zimbri, cerb și ren la Ciutulești etc. Înainte de a încheia scurta enunțare a principalelor descoperiri din stațiunile amintite subliniem că în așezările cu straturi bine precizate s-au descoperit vetre de foc, cele mai multe de suprafață, iar altele adâncite cu cavitatea captușită cu pietre (Ciutulești I). Fără a avea posibilitatea să ne oprim mai mult asupra fiecărei stațiuni în general, toate obiectivele atribuite „vremii magdaleniene” își găsesc analogii, care merg până la identitate, în stațiunile gravetiene de pe

² C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratori, *Materiale*, 7, 1959, p. 37.

³ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră clopătită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 17—24.

⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Alexandru Păunescu, Florea Mogoșanu, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 20.

⁵ M. Bitiri, *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 5—16; idem, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 432.

⁶ B. Klima, *ArchRozhledy*, 13, 1961, 1, p. 84—121.

⁷ I. K. Ivanova, *Geologičeskii vozrast iskopnogo čeloveka*, Moscova, 1965, p. 139.

⁸ M. Bitiri și V. Căpitanu, *Carpica*, 1972, p. 39—68.

teritoriul României, cu precădere în cele descoperite în Moldova pe Prut și pe Bistrița.

IV. *Mezolitlicul*. Stațiunile mezolitice de pe teritoriul R.S.S. Moldovenești sînt puțin numeroase. Pînă în prezent se cunosc 41 de puncte, între care numai două sînt cercetate parțial prin săpături — așezarea Frumșica I și peștera Brînzani I (stratul mezolitic). După autor în mezolitic sînt incluse și așezările pe care Markevici le atribuie neoliticul aceric. Majoritatea punctelor citate reprezintă descoperiri de suprafață, puncte în care s-au cules, în principal piese microlitice. Nucleele tipice sînt cele fusiforme, conice și prismatice. Principalele tipuri de unelte constau din gratoare pe așchii mărunte, burine și trapeze (prezența ultimelor se remarcă în special în zonele sudice), piese retușate pe lame subțiri. Alte tipuri de unelte ca: virfuri de săgeată cu baza retușată și piese segmentiforme apar izolat și nu permit ca prin ele să se aprecieze prezența uneia sau alteia dintre culturi.

Piese mezolitice publicate de la Frumșica I, în special, își găsesc analogii în tardeno-

sianul descoperit la Ripiceni Izvor și în alte stațiuni din Moldova⁹.

Prezentarea materialelor paleolitice cu lista bibliografică completă pentru toate stațiunile cercetate pînă în prezent pe teritoriul R.S.S. Moldovenești, făcută cu grijă de N. A. Chetaru, este deosebit de utilă pentru cercetătorii paleoliticului. Citind o astfel de lucrare se vede cu ușurință ce s-a făcut și reiese cu claritate cîte probleme au rămas de rezolvat. Multe din problemele paleoliticului din R.S.S. Moldovenească, care urmează a fi clarificate, coincid cu cele pe care le ridică cercetarea acestei probleme în România, fapt care impune cunoașterea reciprocă a materialelor paleolitice din zona dintre Carpați și Nistru, pentru ca împreună să găsim cele mai potrivite soluții de interpretare.

⁹ Al. Păunescu, SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—336.

Maria Blitri

M. BRÉZILLON, *Dictionnaire de la préhistoire*; Paris, 1971, Larousse, 256 p., cu numeroase ilustrații în text, hărți, diagrame etc.; prefață de prof. A. Leroy-Gourhan.

Cele cîteva sute de voci ale acestui dicționar se referă exclusiv la paleolitic și la neo-eneolitic, fără să treacă pragul epocii metalelor, dar dînd atenție deosebită și descoperirilor anterioare paleoliticului și cuprinzînd numeroase date privind problemele antropologiei străvechi. Alături de articolele privind localitățile unde s-au făcut descoperiri mai importante sau care au devenit localități eponime pentru diferite culturi preistorice, în acest dicționar figurează și un mare număr de voci consacrate culturilor, etapelor, tipurilor principale de unelte etc., ca și o serie bogată de termeni de specialitate, precum și altele dedicate unor savanți de renume mondial (circa douăzeci), exclusiv din rîndul celor decedați. Textul este precedat de o serie de foarte utile tabele geologice și cronologice, precum și de cîteva hărți.

Se poate spune fără rezerve că acest dicționar este deosebit de util pentru orice cercetător, căci îi pune la îndemînă un număr însemnat de informații esențiale, în general bine controlate, mai ales în ceea ce privește Europa occidentală și paleoliticul. Faptul că se acordă o importanță primordială descoperirilor din Franța ar putea fi justificat (cel puțin într-o anumită măsură) prin înșăși

împrejurarea că autorul este francez și că dicționarul este publicat în Franța. Dar disproporția dintre marele număr al vocilor privind Franța și unele dintre celelalte țări occidentale, de o parte, și acelea ce se referă la răsăritul și la sud-estul Europei ca și la celelalte continente, de altă parte, ni se pare totuși excesivă. Se poate spune dealtfel că paleoliticul și mezoliticul se bucură de un tratament privilegiat, iar numărul savanților francezi menționați este dublu față de acela al celor din toate celelalte țări ale lumii. Chiar dacă este indiscutabil că, în domeniul cercetării paleoliticului, Franța a deținut și în parte mai deține încă și astăzi un rol proeminent, este limpede că multe alte personalități științifice ar fi meritat să figureze în acest dicționar cu aceeași îndreptățire ca cei menționați.

Pe lângă aceste observații de ordin general, felul cum sînt reprezentate țările din sud-estul Europei (și chiar din centrul continentului nostru — de ex. Ungaria) și România ni se pare nesatisfăcător. Iată, de exemplu, pe harta Europei și a Orientului Apropiat, în epoca paleolitică, nu este trecută *nici o localitate din România*, deși cele 17 volume apărute din Dacia, N.S., pînă la publicarea dicționa-